

Erdélyi módra

Egry Gábor: Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.

Politikatörténeti Füzetek XXV, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 187 oldal.

A nemzeti öntudat nem egy állandó dolog. A különböző korok emberei az önmagukról és közösségükről alkotott képet újra és újra formálták a cselekvési lehetőségek, a rendelkezésre álló jelképek és eszmék által nyújtott kereteken belül, amelyeket a mindenkori kontextus és élethelyzet függvényében töltöttek meg jelentéssel.¹ A magyar nemzettudat jelenkori történetében az első világháború után bekövetkező események okoztak mélyreható változásokat. Trianon után az új állami keretekbe való betagozódás következtében kitapintható különbségek keletkeztek az anyaországban maradt magyarság, és az onnan leszakadt magyar közösségek gondolkodása és életszemlélete között. Erdély esetében ezt egy „szétfejlődési” folyamatként értelmezték, amelyre már a korabeli gondolkodók is felfigyeltek.

A két világháború között az erdélyi magyarságot 16 éven keresztül a Magyar Szövetséget felváltó Országos Magyar Párt képviselte. Politikájukban, egyfelől, informális körökben a magyarság pozícióját próbálták erősíteni, másfelől, a saját nemzeti autonómia igényét fogalmazták meg. Sérelmekre, nemzetközi kisebbségvédelmi normákra valamint a liberális jogállamiság által nyújtandó keretekre koncentráltak és hivatkoztak, társadalmukat pedig politikailag egységesnek, de szociálisan és regionálisan rétegzettnek tekintették. Az 1930-as évektől viszont beindult a társadalmi összeczárkózódás folyamata. 1938-ban (a királyi diktatúra által létrehozott tömegszervezet, a Nemzeti Újjászületési Front keretén belül) megalakult a Magyar Népközösség, amelynek vezetői elitje új önszemléletet és stratégiát dolgozott ki. Mindamellet, hogy nem mondtak le a revízióról, a társadalmat belülről kívánták megreformálni. Hangsúlyt fektettek a népszolgálatra; az intézmények és nemzeti nevelés által egy osztálymentes társadalmat kívántak létrehozni. A második bécsi döntés után létrejött Erdélyi Párt (EP) ezeket a hagyományokat ötvözte.² Egry Gábor jelen könyvében arra keresi a választ, hogy a kisebbségi „szétfejlődési” hagyományaiból táplálkozó EP milyen önszemléletet alakított ki, hogyan határozta meg helyét és szerepét az új államiság keretein belül, valamint, hogy önszemlélete mennyire volt kompatibilis a korabeli összmagyar nemzeti szemlélettel.

¹ Hofer 1999: 136.

² Bárdi 2006a: 238–239.

Források tekintetében a szerzőnek nem volt könnyű dolga. Mindeddig nincs tudomásunk arról, hogy a pártnak fennmaradt volna bármilyen központi irattára, amely jegyzőkönyveket, vagy helyzetjelentéseket tartalmazna. Levéltárakban is csak részlegesen maradtak fenn a párt tevékenységére vonatkozó iratanyagok (az egyik ilyen forrás az 1940 októberében tartott Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve). Ezeknek hiányában a szerző az egyes politikusok írásaira, közéleti lapokban, újságokban, folyóiratokban megjelent publikációira, országgyűlési beszédeire, illetve személyi hagyatékokban fennmaradt forrásokra alapozva próbál választ adni a feltett kérdésekre.

Historiográfiai szempontból a művet hiánypótlóként foghatjuk fel. A szerző tanúsága szerint a magyar történetírás berkeiben az 1940–1944 közötti periódus „szürke foltnak” tekinthető (19.). A rendszerváltás előtt megjelent nagyobb lélegzetű munkák a kor diskurzusát követték. A rendszerváltás után ismét megindult az érdeklődés az ilyen irányú kutatások iránt, de ennek ellenére Egry azt a megállapítást teszi, hogy a kutatásokat a töredezettség és a szintetizáló feldolgozások hiánya jellemzi. Az utóbbi években megkezdődött a jelenleg folyó kutatások rendszerezése, azonban ezekben is kevés hangsúly esik az EP történetének és ideológiájának elemzésére. Megemlítendő még, hogy szemléletét tekintve, a könyv azon munkák³ közé illeszkedik, amelyek a transzszilvanizmust politikai oldalról szemlélik. Ezen a téren Egry főleg Cs. Gyimesi Éva kulturális megközelítésével száll vitába, számára az új helyzettudat identitásformáló folyamatokat alakított ki (10–11.).

A könyv szerkezete, a bevezető gondolatok és a következtetések mellett, két tematikus blokkra osztható. Az *első részben* magáról a pártról kaphatunk általános képet, a megalapításának körülményeiről, illetve a szerző röviden korszakolja a párt történetét. A párt megalakulásának közvetlen előzményeként Egry az erdélyi politikusoknak a magyar országgyűlésbe való behívását tekinti, ami Teleki Pál miniszterelnök közvetlen javaslatára történt. Ekkor olyan erdélyi személyiségeket hívtak be, akik már a kisebbségi időszakban elnyerték az erdélyiek bizalmát. A politikai képviseleten túl az Erdélyi Párt parlamenti stabilizációs szerepet is kapott. A kormányon lévő Magyar Élet Párt belső válságai következtében Teleki Pálnak egy politikailag egységes Erdélyre volt szüksége, amelyet olyan párt képvisel, mely gátat szabhat a konkurens magyarországi pártok terjeszkedésének. A szerző itt tesz egy lényegbevágó megállapítást is: szerinte az EP tevékenységét klubpártként kezdte, de kihangsúlyozza, hogy a későbbi felépítését, kiépített hálózatát és méretét tekintve nem maradt meg ebben az állapotban, hanem tömegszervezetté vált. Továbbá röviden tárgyalja a párt társadalmi háttérét, valamint a sajtóval és más egyéb szervezetekkel való kapcsolatát.

A kötet legnagyobb részét azonban a *második rész* teszi ki, ahol a párt önszemlélete és identitásideológiája kerül elemzésre. Mivel egy csoport öndefiníciója más csoportokkal szemben jöhet létre, Egry három ellenpólust határoz

³ A kérdésről részletesebben lásd például K. Lengyel 2007.

meg az EP identitásépítésében: a hagyományos „outgroup” a románoké, az újabb a zsidóké, valamint egy harmadik csoport az anyaországi magyarságé.

A szerző az identitástermelésre a politikai közösség formálásának irányából tekint, vagy fogalmazhatunk úgy is, hogy a nemzetépítés felől, amit identitáspolitikának is felfoghatunk. Ebben a folyamatban a politikai és kulturális elitnek van lényegbevágó szerepe. Az általuk megalkotott nemzetfelfogást a tömegek felé kommunikálják, és a kialakított infrastruktúrájukon (pártjaikon, szervezeteiken) keresztül a megcélzott csoport kohéziójára törekednek. A folyamat végén kialakul egy nemzeti identitás, amely később mobilizálható.⁴

Egry az EP identitásképzési törekvéseit a párt politikusainak, valamint az egyes prominens közéleti személyeknek a szövegeit elemezve próbálja megragadni. Olyan közéleti szereplők (mint például László Dezső, Albrecht Dezső, Mikó Imre, Teleki Béla) publicisztikai munkáit, vagy parlamenti felszólalásait boncolgatja, akiknek a generációs csoportja már az új, Trianont követő körülmények között szocializálódott, és az előzőekben említett, 30-as évekbeli új erdélyi identitás megalkotásában az élen járt. Ez volt az a generáció, melynek nemzetfelfogása a népiség felé tolódott, és a népszolgálat, az önszervezés, valamint a belső revízió igénye jelentős szerepet kapott.⁵ Az általuk megfogalmazott, és a jelen kötetben elemzésre kerülő gondolatokban a különböző toposzok és sztereotípiák felhasználásával fogalmazzák meg az „erdélyi szellem” vonásait. Olyan jellemzőket emelnek ki, mint például az osztályok nélküli társadalom, ahol megjelenik az új, a pozitív magyar, a szociális és szellemi felelősségérzet. Még a politikai jellegű szövegeket is a korban használt toposzokkal fűszerezték, és nem hiányzik belőlük az eszkatologikus, illetve szenvedéstörténeti elbeszélés sem, amely által arra törekedtek, hogy áthidalják az egységes magyar nemzet és az erdélyiség partikularitásainak egyidejű létezését (98.).

A toposzok, sztereotípiák ugyanakkor további szerepet is betöltenek. Olyan gondolatrendszerekké válnak, amelyek az értékek egyoldalú elosztását akarják megerősíteni, a csoportok közötti egyenlőtlenséget hivatottak igazolni, és a társadalmi dominancia eszközeivé válnak.⁶ A domináns csoportok hatalmának alapját olyan eszközök birtoklása képezi, mint a gazdasági erőforrások, a társadalmi és politikai szervezetek fölötti irányítás. Ezen tényezők birtokában könnyűszerrel érvényesítheti akarátát, racionalizálhatja uralmát.⁷ Az EP megszervezte és átfogta az észak-erdélyi társadalom javarészét, amelyet társadalmi, gazdasági és politikai téren igyekezett befolyásolni. Ezen a téren Egry az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet (EMGE) szerepét emeli ki, amely a korabeli Erdélyben a legnagyobb társadalmi bázissal rendelkezett. A kisebbségi időszakban már-már hagyományosan az Országos Magyar Párt (OMP) elnöke töltötte be az EMGE vezetői pozícióját, de a vidéki fiókszervezetek vezetőségeiben megtalálhatóak voltak a párt tagjai.

⁴ Kántor 2002: 180–181.

⁵ Bárdi 2006b: 43–44, 49–50, 59–60.

⁶ Sidonius – Pratto 2005: 102.

⁷ Sidonius – Pratto 2005: 71.

1940 után az észak-erdélyi rész vezetését Teleki Béla vette át. Teleki ugyanakkor tagja volt az Erdélyrészi Hangya Szövetkezet igazgatótanácsának is, amely az állami gazdaságpolitika helyi megvalósítója volt, az EMGE-vel párhuzamosan az állami befektetések és támogatások csatornájaként működött. Emellett még tagja volt az Erdélyi Gazdasági Tanácsnak is, amelynek feladata a régió gazdasági felmérése volt. Javaslatokat tett a fejlesztések terén, illetve elbírálta a különböző intézmények által benyújtott támogatási kérelmeket. Mindemellett szoros kapcsolatokat tartott fenn a Gyáriparosok Országos Szövetségével, a Nemzeti Munkaközponthoz, illetve beolvasztották a Magyar Népközösség keretén belül létrejövő Tíz Szervezetek egyes tagozatait (48–55.).

Rátérve az EP „konkurens” csoportjainak a tárgyalására, Egyr elsőként az EP románokhoz való viszonyát tekinti át. Az öndefiníciós törekvés terén ők jelentették a „hagyományos” ellenpontot. A hozzájuk való viszony a párt nemzetiségpolitikájában csapódott le, amely kifelé toleráns hangot ütött meg, a szerző azonban rámutat, hogy a színpalán mögött politikusai kevésbé türelmes nézeteket vallottak. A románokkal szembeni nemzetiségpolitikának két sarkalatos pontja volt: a kölcsönösségi kisebbségpolitika, valamint a magyar dominancia elismerése. Ez utóbbi túlmutatott az egyszerű állampolgári hűségen, a magyar kultúrfölény és a nemzeti célok megvalósításának az elfogadását egyaránt tartalmazta.

A zsidókkal szemben azonban nem tudtak hasonló érveket felsorakoztatni mint a románok esetében. Habár a második világháború előtti évtizedben az erdélyi politikusok körében fokozatos jobbrtolódás figyelhető meg (az OMP hivatalos sajtóorgánuma 1938-ban közölte az első antiszemita cikkét⁸), Egyr megállapítja, hogy az EP politikusai által alkalmazott antiszemita diskurzus kevésbé népszerűt tartalmazott, inkább a magyarországihoz való igazodás figyelhető meg. A szerző ugyanakkor arra is rámutat, hogy az erdélyi egyházakkal szorosan összefonódott párt, inkább a keresztény antiszemitizmus álláspontjára helyezkedett, mintsem a faji-biológiáira. Annak ellenére, hogy a pártpolitikusok 1943-ig elég radikálisan fogalmaztak, és még a kitelepítést is kilátásba helyezték, az olasz kapituláció után a zsidókérdést harmadrangú fontosságúnak titulálták.

Harmadik ellenpontként a szerző az anyaországi magyarságot határozza meg, de csak röviden foglalkozik a konkrét törésvonalakkal, konfliktusokkal. Itt főleg az EP és a magyarországi pártok viszonyát emeli ki, ahol a párt önszemléletéből fakadó feszültségekre mutat rá. A párt olyan képet alakított ki magáról, amely azt sugallta, hogy csak részben illeszkedik be a parlament–kormány–ellenzék megoszlásába, ezzel pedig arra utalt, hogy az erdélyi magyar közösségen belül politikai és társadalmi monopóliumra tart igényt. Ezért rendre felbukkantak olyan érvek, amelyek szerint az EP-re nincs szükség, helyette a meglévő világnézeti alapokra szerveződő anyaországi pártoknak kell berendezkedni az ország egész területén (106.). A feszültségek által kiváltott konkrét események helyett a szerző az elemzett szövegekben próbálja megragadni a kérdés lényegét. Ebben kiemelt

⁸ Horváth 2006: 114.

szerepet kap László Dezső református lelkésznek az EP nagyváradi választmányi gyűlésen elmondott beszéde. A szöveg egyértelműen meghatározza a „mi” (erdélyi) csoportot, és ezzel szemben kijelöli az „ők” csoportjait is. Az általa felvázolt képben azonban alig jelenik meg a hagyományos (román) „ők” csoport, az erdélyi „én” főleg az anyaországiakkal szemben fogalmazódik meg (175.).

A könyv végén a szerző az EP által kialakított identitást és ideológiát „többségi létparadoxonként” jellemzi. Ez egy olyan identitás, amely kisebbségi környezetben alakult ki, de a második bécsi döntés után elszenvedett mutációk ellenére továbbra is a kisebbségi szemszögből lett meghatározva. Az erdélyi konkurens csoportokkal szemben a többségi gyakorlat volt jellemző, a tényleges állami hatalmat gyakorló anyaországi magyarsághoz viszont a kisebbségi tapasztalatok felől közelítettek (179–180.). Vannak azonban olyan vélemények is, amelyek egyrészt az EP által képviselt nemzetiségpolitika, másrészt a párt társadalmi- és gazdasági befolyásából kiindulva a hatalmi harc mellett voksolnak, amelynek célja az erdélyi magyar szupremácia megőrzése, megteremtése volt.⁹ A központ és régió közötti ellentétet pedig a pozíciókért, valamint a gazdasági erőforrásokért folyó versengésben látják egyesek.¹⁰

A kötetről összességében elmondhatjuk, hogy jól megalapozott és kimerítő munkát tarthatunk a kezünkben, amely az 1940–1944 közötti korszak Észak-Erdélyről írott történetírásában nem kis hiányt pótol. Felépítése logikus és következetes. Az EP történetének kutatása azonban nem állhat meg ezen a ponton. A könyvet olvasva felmerülnek olyan kérdések is, amelyek túlmutatnak az ideológiai és öndefiníciós kérdéseken. Tanulmányában a szerző rámutatott arra, hogy a párt nem kis befolyásra tett szert, de vajon ez a befolyás meddig terjedt? A második bécsi döntés után az Erdélyben tervezett gazdasági és infrastrukturális fejlesztésekre szánt összegek túlnyomó része az észak-erdélyi részekbe került, de ebben mekkora szerepe lehetett az EP lobbijának? Nem lehet, hogy csupán stratégiai megfontolásokból döntött így a korabeli kormányzat? Ugyanakkor felmerül az a kérdés is, hogy vajon miként viszonyultak a szintén kisebbségi tapasztalatokkal rendelkező felvidéki és kárpátaljai magyar közösségek az erdélyiek térnyeréséhez?

Tóth-Bartos András

⁹ Bárdi 2006a: 285.

¹⁰ Oláh 2004: 113.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bárdi Nándor 2006a: A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944. In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói: példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, 237–293.
- Bárdi Nándor 2006b: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorlya – Dunaszerdahely, 41–66.
- Hofer Tamás 1999: A nemzettudat változó jelképei. In: Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest, 133–141.
- Horváth Sz. Ferenc 2006: Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvá-tétel. *Múltunk* 51. 3. 102–143.
- K. Lengyel Zsolt 2007: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda.
- Kántor Zoltán 2002: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, 177–188.
- Oláh Sándor 2004: Gyakorlati gondolkodásmód és megmerevedett etatizmus (1940–1944). *Korall* 5. 18. 98–112.
- Sidanius, Jim – Pratto, Felicia 2005: *A társadalmi dominancia*. Budapest.